

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НЕЖУТА АЛІНА ВІКТОРІВНА

УДК [159.9:351.743-055](477)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО
ПІДХОДУ

Спеціальність: 19.00.06 – юридична психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор

Балабанова Любов Матвіївна,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри загальної та практичної психології
Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Кузнєцов Марат Амірович,

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди, професор кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук, доцент

Попова Галина Вікторівна, Національний технічний
університет «Харківський політехнічний інститут», доцент
кафедри педагогіки і психології управління соціальними
системами

Захист відбудеться „___” _____ 2012 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27

Автореферат розіслано „___” _____ 2012 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,

кандидат психологічних наук, доцент

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Специфіка сучасної правоохоронної діяльності вимагає від працівників органів внутрішніх справ ґрунтовних юридичних знань, розвиненої правової та психологічної культури, сформованих умінь і навичок, морально – психологічної стійкості та фізичної підготовки. На сьогоднішній день у зв'язку з реформуванням системи правоохоронних органів у напрямку подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини (згідно Указу Президента України № 311 від 15.02.2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів») загострилася проблема плинності кадрів, особливо серед молодих фахівців. Зокрема в слідчих підрозділах у 2010 році в Україні звільнено 810 слідчих, тобто 8,3 % від усього штату. Майже половина з них пішли за власним бажанням, а третина не прослужила й трьох років. Крім цього проблема реформування торкнулася професійно-психологічної підготовки майбутніх та молодих спеціалістів органів внутрішніх справ, виконання ними професійних обов'язків, ставлення правоохоронців до своєї професії. Всі ці фактори впливають на процес професійного самовизначення правоохоронців.

Професійне самовизначення - це не просто вибір професії, це пошук і знаходження людиною особистісного сенсу в професійній діяльності, яка обирається, опановується та вже виконується, а також – знаходження сенсу у самому процесі самовизначення.

Проблемою професійного самовизначення займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Є.О. Клімов, М.С. Пряжніков, Л.М. Мітіна, Л.І. Новікова, М.М. Захаров, В.С. Симоненко, К.О. Абульханова-Славська, С.М. Іконнікова, І.С. Кон, Д. Сьюпер, Д. Тідельман, О. Хара, Д. Холланд, Ф. Парсон, Х. Томз, Г. Рис та ін..

В сучасній психології проблема професійного самовизначення правоохоронців розкривається в працях таких вчених як О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Л.М. Балабанова, В.Л. Васильєв, І.В. Жданова, О.В. Землянська, О.В. Тімченко, Г.Є. Запорожцева, А.В. Москаленко, П.В. Макаренко, О.В. Ступакова та ін..

Сьогодні в органах внутрішніх справ України служить понад 40 тис. працівників жіночої статі, що становить більш, ніж 30 % від усього особового складу. Проблема службової діяльності жінок в органах внутрішніх справ України є досить актуальною, особливо на теперішній час, коли однією з цілей державних програм є впровадження гендерної рівності та ліквідація усіх форм дискримінації жінок на основі створення умов, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних можливостей жінок та чоловіків. Впровадження гендерного паритету в міліції України надає низку переваг, серед яких основними є:

- підвищення якості відбору при прийомі на службу до міліції;
- підвищення рівня соціально-правового захисту працівників ОВС, як чоловіків, так і жінок, надання однакових можливостей поєднання професійної діяльності з виконанням сімейних обов'язків;

- оптимізація процесу прийняття управлінських рішень в ОВС;
- покращення морально-психологічного клімату в підрозділах ОВС;
- підвищення ефективності професійної діяльності правоохоронців та рівня довіри до неї з боку населення та ін.

Всі ці чинники тісно пов'язані з професійним самовизначенням, яке не закінчується тільки на виборі професії, тобто на першому етапі професійного становлення. Впродовж всього життя, своєї професійної діяльності у людини змінюються компоненти професійного самовизначення: мотиваційна, ціннісно-смилова сфери, система ставлень до себе та до обраного виду діяльності. Ці компоненти впливають на професійно-психологічну підготовку правоохоронців, виконання професійних обов'язків, професійну адаптацію.

Проблема вивчення психологічних особливостей професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті є найменш розробленою у вітчизняній юридичній психології і має велике практичне значення, тому й виникає потреба в її теоретичному та емпіричному дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось в межах наукової програми кафедри загальної та практичної психології Харківського національного університету внутрішніх справ, пов'язаної з «Пріоритетними напрямками наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011-2014 рр. (п. 15.13)». Тема дисертації відповідає науковим завданням, які стоять перед дослідними і навчальними закладами системи МВС України, зокрема, затвердженим переліком пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010– 2014 років (наказ МВС України від 29.07.2010 р. № 347; додаток 15, п. 19 «Підвищення ефективності психологічного супроводження діяльності міліцейських колективів»), Програмою забезпечення гендерної рівності в ОВС України на період до 2011 року, ухваленою на засіданні Громадської ради при МВС України з питань забезпечення прав людини (12.06.2008 р., протокол № 9).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від 26.03.2010 р. № 3) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол від 28.02.2012 р. № 2).

Методологічною основою дослідження виступили: системно - структурний підхід до особистості та аналізу професійного самовизначення особистості (О.М.Бандурка, К.О.Абульханова-Славська, С.П.Бочарова, Є.О.Клімов, Е.Ф.Зеєр, О.В.Землянська), загальні положення гендерного підходу (О.Здравомислова, В.Дягілев, К.Левченко, В.Л.Погрібна, Л.Шевченко, М. Джонсон, Дж.Чафетс, К.Б.Уорд, С.де Бовуар, Дж.Міллер), концепція суб'єкта професіоналізації (Н.С.Глуханюк, Є.О.Клімов).

Об'єктом дослідження є професійне самовизначення особистості.

Предметом дослідження є гендерні особливості професійного самовизначення правоохоронців.

Мета дисертаційної роботи: визначити психологічні особливості професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті та на різних етапах їх професійного становлення з метою оптимізації їх професійної діяльності в ОВС.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психологічної наукової літератури з проблеми професійного самовизначення особистості;

2. Вивчити гендерні особливості мотиваційного компоненту професійного самовизначення правоохоронців на різних етапах їх професійного становлення;

3. Дослідити гендерні особливості ціннісно-смыслового компоненту професійного самовизначення правоохоронців на різних етапах їх професійного становлення;

4. Визначити гендерні особливості ставлень правоохоронців до себе та до обраної діяльності на різних етапах професійного розвитку;

5. Розробити практичні рекомендації щодо оптимізації процесу професійного самовизначення та розвитку правоохоронців з урахуванням гендерних розбіжностей.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, систематизація, узагальнення отриманої інформації.

емпіричні: анкетування (анкета «Вивчення професійної мотивації кандидатів на службу в органи внутрішніх справ» А.П. Москаленка), а також психодіагностичні методи: методика вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, методика вивчення системи життєвих сенсів В.Ю. Котлякова; методика вивчення факторів привабливості професії В.О. Ядова у модифікації Н.В. Кузьміної та А.О. Реана; малюнковий тест «Я працівник міліції», який розроблено Л.М. Балабановою; колірний тест ставлень Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда.

методи математичної статистики: t – критерій Стюдента, φ^* – критерій кутового перетворення Фішера, r – критерій рангової кореляції Спірмена, пакет статистичних програм для ПК SPSS 13.0 – 15.0 for Windows.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- досліджено гендерні особливості ціннісних переконань та індивідуальних пріоритетів в динаміці професійного самовизначення правоохоронців;

уточнено:

- систему ставлень правоохоронців до самого себе та до обраної професії на усвідомленому і неусвідомленому рівнях в гендерному аспекті та на різних етапах професійного становлення;

- наукові уявлення про зміст мотиваційного та смыслового компонентів професійного самовизначення правоохоронців з урахуванням гендерних розбіжностей та на різних етапах професійного розвитку;

дістало подальшого розвитку:

- психологічні підходи до оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців з урахуванням гендерних відмінностей.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, використанням комплексу взаємопов'язаних і адекватних предметові, меті й завданням методів дослідження, доцільно спланованим і коректно проведеним психологічним дослідженням, репрезентативністю і статистичною значущістю емпіричних даних, застосуванням методів математичної статистики на етапі узагальнення результатів науково-дослідної роботи.

Теоретичне значення роботи полягає в аналізі наукових теоретичних аспектів проблеми професійного самовизначення в гендерному аспекті, також у виявленні сутності, складових компонентів професійного самовизначення особистості.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в емпіричному дослідженні результати мають практичну цінність у напрямку оптимізації професійного самовизначення та саморозвитку працівників ОВС, при проведенні професійно – психологічного відбору та підготовки як кандидатів на навчання у навчальні заклади системи МВС або на службу в ОВС, так і працівників, що вже працюють в органах внутрішніх справ, в межах попередження негативних психічних станів правоохоронців (психічного вигорання, перевтоми та ін.).

Результати можуть бути відображені в таких навчальних курсах як «Юридична психологія», «Професійно – психологічна підготовка працівників ОВС», «Професійна орієнтація та професійний добір в ОВС».

Впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження впроваджено у процес професійно – психологічної підготовки правоохоронців Комінтернівського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 15.03.2012 р.) та Московського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 20.03.2012 р.), також у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні таких навчальних дисциплін: «Професійно – психологічна підготовка працівників ОВС», «Юридична психологія», «Професійна орієнтація та професійний добір в ОВС» (акт впровадження від 27.03.2012 р.), у професійну діяльність відділення психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 27.03.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті «Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості», виконаної у співавторстві з Л.М. Балабановою, дисертантом емпірично визначено спрямованість особистості в процесі її професійного становлення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію на 8 науково-практичних конференціях, в тому числі міжнародних: «Соціально-психологічне

забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (Харків, 2010); «Психологічні технології в екстремальних видах діяльності» (Донецьк, 2010); «Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році» (Харків, 2010); «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2010); «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (Харків, 2011); «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях» (Київ, 2011); «Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі» (Харків, 2011); «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2011).

Публікації. Основний зміст роботи відображено у 12 публікаціях: з яких 4 – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених ВАК України; 8 – тези доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Рукопис містить 175 сторінок основного тексту. Ілюстративний матеріал подано у 35 таблицях, 6 рисунках. Список використаних джерел складається з 256 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок роботи з науковими планами та проблемами, об'єкт та предмет дослідження, зазначено методи дослідження, висвітлено новизну, наукове та практичне значення роботи. Крім того, містяться дані про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

Перший розділ **«Теоретико-методологічні аспекти проблеми професійного самовизначення особистості у світовій психологічній науці»** присвячений теоретичному аналізу сучасних наукових праць з проблеми професійного самовизначення.

Процеси професійного самовизначення дорослої людини, в тому числі працівника ОВС, її професійного розвитку за останні роки у вітчизняній науці стали предметом ретельного вивчення, насамперед в межах таких наук як психологія праці, юридична психологія, акмеологія, андрагогіка, соціологія (Б.Г. Ананьєв, О.М.Бандурка, О.О. Бодальов, С.У. Гончаренко, А.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, Є.О. Клімов, Т.В. Кудрявцев, І.В. Кузнецова, А.К.Маркова, Л.М. Сітіна, І.А.Зязюн, В.Л. Погрібна, С.М.Чистякова, Н.С.Глуханюк, М.С.Пряжніков, В.І. Слободчиков та ін.). Обговорюється питання про сутність процесу професійного самовизначення, його часових меж, типів і рівнів, етапів та криз, розкривається проблема співвідношення професійного самовизначення з особистісним та життєвим, з самоактуалізацією та життєвим шляхом особистості. Велика увага

приділяється аналізу структури професійного самовизначення (Є.О.Клімов, Є.М. Борисова, І.В.Кузнецова), його чинникам (І.М.Захарова, С.М.Чистякова, Г.П.Ніков, О.В.Падалко, В.Ф.Сафін).

При аналізі зарубіжних досліджень було виявлено, що в зарубіжній психологічній науці процес професійного самовизначення особистості представлений як: оптимальна відповідність якостей особистості до однієї певної професії (Ф. Парсон); система орієнтувань в різних професійних альтернативах та прийнятті рішення щодо вибору професії (Х. Томз, Г. Рис); зіткнення власних уподобань індивіда з професійними альтернативами, що призводять до створення картини перспектив професійного розвитку та «образу Я» (Д. Тідельман, О. Хара та ін.); з позиції визначення особистісного психотипу індивіда, його інтелектуальної сфери та самооцінки при виборі професії (Д. Холланд); з позиції теорії «саморозуміння», в якій особливу увагу приділено професійному дозріванню і розвитку (Д. Сьюпер).

Спираючись на дослідження провідних вітчизняних вчених можна констатувати, що головною метою професійного самовизначення є поступове формування у людини внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови, корекції і реалізації перспектив власного професійного розвитку, готовності самостійно знаходити особистісно значущі сенси в конкретній професійній діяльності (М.С.Пряжніков), тобто формування суб'єкта професійного самовизначення (Є.О.Клімов). Особливо це стосується правоохоронців, професійне становлення та самовизначення яких ускладнене змістом, умовами, організацією службової діяльності (О.М.Бандурка, Л.М.Балабанова, О.В.Землянська, І.В.Жданова, Г.В.Попова та ін.).

Невід'ємною складовою трансформації інституту ОВС у громадське відомство європейського типу є впровадження гендерного підходу в органах внутрішніх справ. Проблема гендеру та гендерної рівності є на сьогодні однією з найактуальніших в сучасній психології, особливо в аспекті професійного та особистісного самовизначення чоловіків та жінок-правоохоронців. Однак досліджень з цієї тематики є ще замало (К.Левченко, В.Л.Погрібна, І.В.Жданова, О.В.Ступакова, Л.О.Шевченко).

Таким чином, ядром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням своїх особливостей, вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов. Професійне самовизначення відбувається протягом всього професійного життя (бо особистість постійно переосмислює своє професійне буття та самостверджується у професії), має гендерну специфіку і є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації та самоактуалізації.

У другому розділі **«Особливості професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті»** надано характеристику осіб, які приймали участь у дослідженні, обґрунтовано етапи та методи дослідження, наведено емпіричні дані про гендерні особливості мотиваційного, ціннісно-сислового

компонентів професійного самовизначення, а також системи ставлень до професії правоохоронців на різних етапах їх професійного становлення.

Дослідження проводилося на базі Харківського національного університету внутрішніх справ (факультет з підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання) та у райвідділах УМВС України в Харківській області (слідчі підрозділи). У дослідженні взяли участь 257 курсантів та працівників ОВС. Відповідно до мети та завдань дослідження аналіз особливостей професійного самовизначення правоохоронців проводився на засадах гендерного підходу та з урахуванням етапу професійного становлення особистості. Кількісний склад вибірки дослідження наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісний склад вибірки дослідження

Етап проф. становл. Гендер	Курсанти першого курсу	Курсанти випускного (4) курсу	Слідчі зі стажем до трьох років	Загалом
Чоловіки	69	48	30	147
Жінки	30	43	37	110
Загалом	99	91	67	257

Для дослідження різних компонентів професійного самовизначення правоохоронців були використані наступні методики:

- мотиваційний компонент професійного самовизначення досліджувався за допомогою анкети «Вивчення професійної мотивації кандидатів на службу в органи внутрішніх справ» А.П. Москаленка;

- ціннісно-смысловий компонент аналізувався шляхом використання методики вивчення цінностей особистості Ш. Шварца та методики дослідження системи життєвих сенсів В.Ю. Котлякова;

- система ставлень правоохоронців до професії досліджувалася на двох рівнях: а) усвідомленому – за допомогою методики дослідження факторів привабливості професії В.О. Ядова у модифікації Н.В.Кузьміної та А.О. Реана; б) неусвідомленому - за допомогою малюнквого тесту «Я працівник міліції», який розроблено Л.М. Балабановою, та колірною тесту ставлень Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда.

Математична обробка результатів дисертаційного дослідження проводилася з використанням ϕ -критерію кутового перетворення Фішера; t -критерію Стюдента; коефіцієнту рангової кореляції Спірмена (r_s).

Результати дослідження особливостей професійної мотивації правоохоронців наведено в таблиці 2.

Дослідження гендерного аспекту професійної мотивації працівників ОВС показало, що для всіх правоохоронців незалежно від статі найбільш значущим є адекватний тип професійної мотивації, що є позитивним чинником. Однак, його значущість вірогідно зменшується зі збільшенням стажу службової діяльності у

чоловіків-слідчих (3,7 порівняно з 4,2 та 4,1; $p \leq 0,05$), чого не можна сказати про жінок (4,3; 4,2 і 4,2), й що відбиває негативні тенденції у професійному самовизначенні чоловіків. Курсантки - першокурсниці більш, ніж юнаки, орієнтовані на ситуаційні чинники професійного самовизначення, пов'язані з романтичною привабливістю професії (3,3 і 2,8; $p \leq 0,05$), а юнаки першого курсу виявляють при виборі професії більшу конформність, ніж їх сокурсниці (1,7 і 1,3 відповідно; $p \leq 0,05$).

Таблиця 2

Показники типів професійної мотивації правоохоронців ($x \pm \delta$)

Типи професійної мотивації	Курсанти 1 курсу		Курсанти 4 курсу		Слідчі РВ	
	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.
Адекватний	4,3±0,7	4,2±0,7	4,2±0,7	4,1±0,8	4,2±0,7*	3,7±1,1*
Ситуаційний (престиж, матеріал. стимули)	3,1±0,8	3,1±0,8	2,7±0,9	2,4±0,9	2,6±0,8	2,3±0,9
Ситуаційний (романтика)	3,3±0,8*	2,8±0,8*	3,3±0,9	2,9±0,9	3,0±0,8	2,8±0,9
Конформістський	1,3±0,5*	1,7±0,8*	1,3±0,6	1,6±0,9	1,7±1,0	1,6±1,0
Компенсаційний	3,3±0,8	3,5±0,7	2,9±0,8	3,1±0,8	2,9±0,7	2,8±0,8
Кримінальний	2,7±1,0	2,5±1,0	2,8±0,8	2,7±0,9	2,5±0,9	2,4±0,7

Примітка: * - $p \leq 0,05$ – відмінності між чоловіками та жінками.

При аналізі типів професійної мотивації чоловіків залежно від етапу їх професійного становлення було встановлено, що курсанти першого курсу, насамперед, обирають професію правоохоронця за адекватними професії мотивами (4,2), спираючись також на матеріальні стимули і престиж даної професії (3,1; 2,4 та 2,1; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$) та з метою компенсації своїх слабких рис характеру (3,5; 3,1 та 2,8; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$), що вірогідно відрізняє їх від працівників ОВС чоловічої статі з більшим службовим стажем. І навпаки, слідчі, які працюють в ОВС від 1 до 3-х років, при дослідженні не виявляють значущих типів вибору професії, крім адекватного, який, як вже вказувалося, стає для них менш значущим. Схожа «картина» реєструється і в групі жінок: першокурсниці при виборі професії правоохоронця вірогідно більш орієнтовані на подолання завдяки професії своїх слабких рис характеру - тривожності, невпевненості, нерішучості (3,3; 2,9 і 2,9; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$), а також на матеріальні стимули (заробітну платню, премії, певні пільги) і престиж професії (3,1; 2,7 і 2,6; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$). Зі збільшенням стажу служби ці професійні мотиви відіграють для жінок все меншу роль.

Результати дослідження життєвих сенсів правоохоронців наведено в таблиці 3.

Встановлено, що при загальній орієнтації всіх курсантів першого курсу на значущість сім'ї (9,7 і 10,1), в системі життєвих сенсів дівчат-першокурсниць більш важливими у порівнянні з юнаками є екзистенціальні (10,8 і 14,0; $p \leq 0,05$) та комунікативні (13,9 і 15,4; $p \leq 0,05$) сенси. А першокурсники чоловічої статі більшою

мірою, ніж дівчата, орієнтовані на соціальний статус і кар'єру (10,6 і 13,1 відповідно; $p \leq 0,05$) і реалізацію своїх можливостей (12,6 і 14,4; $p \leq 0,05$). Структура життєвих сенсів курсантів четвертого курсу є схожою у юнаків і дівчат і характеризується домінуванням статусної категорії сенсів (10,6 і 10,4) з мінімальною орієнтацією на когнітивні сенси (17,2 і 18,7). А група слідчих відрізняється за гендерною ознакою лише за сенсами сім'ї, значущість якої є найвищою в цій групі, причому вірогідно вищою у жінок (8,2 і 10,7; $p \leq 0,05$), що є цілком закономірним.

Таблиця 3

Показники життєвих сенсів правоохоронців ($x \pm \delta$)

Категорії життєвих сенсів	Курсанти 1 курсу		Курсанти 4 курсу		Слідчі РВ	
	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.
Альтруїстичний	13,3±4,7	12,4±5,5	13,8±5,3	12,0±5,2	13,2±4,5	14,3±5,3
Екзистенціальний	10,8±4,2*	14,0±3,7*	12,2±3,9	13,2±4,1	12,1±4,5	12,0±3,3
Гедоністичний	15,9±4,2	15,5±3,8	14,8±3,4	13,5±3,4	14,8±3,2	13,4±3,6
Самореалізація	14,4±3,4*	12,6±3,7*	11,7±3,7	12,5±4,6	12,9±3,8	12,3±3,4
Статусний	13,1±4,0*	10,6±4,1*	10,6±4,3	10,4±4,2	13,0±4,7	12,4±3,8
Комунікативний	13,9±2,5*	15,4±3,7*	14,4±3,8	15,8±3,1	14,1±2,6	14,2±2,7
Сімейний	9,7±3,7	10,1±3,9	11,6±4,7	13,0±4,5	8,2±3,5*	10,7±4,6*
Когнітивний	16,7±3,6	17,2±4,3	18,7±3,6	17,2±3,2	19,1±4,0	17,3±3,5

Примітка: * - $p \leq 0,05$ – відмінності між чоловіками та жінками.

Щодо життєвих сенсів в аспекті професійного становлення особистості правоохоронців чоловічої статі, то можна констатувати вірогідно більшу значущість сім'ї для курсантів першого курсу (10,1) та слідчих (10,7; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{2-3} \leq 0,05$), і соціального статусу, найбільш значущого для всіх курсантів-першокурсників (10,6; 10,4 і 12,4; $p_{1-3} \leq 0,05$; $p_{2-3} \leq 0,05$). Зі збільшенням професійного стажу у чоловіків підвищується спрямованість на екзистенціальні (14,0; 13,2 і 12,0; $p_{1-3} \leq 0,05$), комунікативні (15,4; 15,8 і 14,2; $p_{2-3} \leq 0,05$) та гедоністичні (15,5; 13,5 і 13,4; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$) життєві сенси. Щодо жінок, то прагнення до самореалізації (14,4; 11,7 і 12,9; $p_{1-2} \leq 0,05$) та до соціального статусу (13,1; 10,6 і 13,0; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{2-3} \leq 0,05$) відрізняє курсанток четвертого курсу, а до життя заради сім'ї та близьких – дівчат першого курсу та жінок-слідчих (9,7; 11,6 і 8,2; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{2-3} \leq 0,05$). Зі збільшенням службового стажу у жінок зменшується прагнення до розуміння життя й самої себе (16,7; 18,7 і 19,1; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$), що є, на нашу думку, негативним чинником в аспекті їх професійного та особистісного самовизначення.

Аналіз цінностей правоохоронців проводився за Ш. Шварцем на двох рівнях: нормативних ідеалів (переконань) та індивідуальних пріоритетів (поведінки). За результатами дослідження практично не виявлено вірогідних відмінностей щодо цінностей - переконань в гендерному аспекті. Зокрема, реєструється домінування

цінностей безпеки, конформності, досягнень та доброти у першокурсників, при вірогідній перевазі цінності універсалізму у дівчат (4,05 і 3,76; $p \leq 0,05$); практично тих самих цінностей – в групі курсантів четвертого курсу (безпеки, досягнення, доброти, самостійності); цінностей безпеки, доброти та конформності – у жінок-слідчих та досягнень, самостійності, безпеки – в групі чоловіків – слідчих. При цьому цінність стимуляції є вірогідно вищою для чоловіків (3,71 і 3,11; $p \leq 0,05$), що відбиває їх більш виражене прагнення до нового, до гострих відчуттів.

Щодо цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів, то в межах одного етапу професійного становлення практично не було відмінностей в цінностях за гендерною ознакою: лише значущість традицій є вірогідно вищою для юнаків-першокурсників, ніж для дівчат (1,79 і 1,26 відповідно; $p \leq 0,05$). В той же час реєструються розбіжності як між жінками, так і між чоловіками в залежності від етапу їх професійного становлення. Так, чоловіки – слідчі менше орієнтовані в своїй реальній поведінці на універсалізм (2,25; 2,21 і 1,87; $p_{1-3} \leq 0,05$), конформність (2,25; 2,19 і 1,88; $p_{1-3} \leq 0,05$) та домінування (1,99; 2,18 і 1,67; $p_{2-3} \leq 0,05$) порівняно з курсантами. А жінки, які працюють слідчими, менше, ніж курсантки потребують в реальній професійній діяльності додаткової емоційної стимуляції (2,42; 2,20 і 1,86; $p_{1-3} \leq 0,05$) та владних повноважень (1,64; 1,89 і 1,47; $p_{2-3} \leq 0,05$).

Традиційно вважається, що професійне самовизначення - це не просто вибір професії, а й вибіркове ставлення індивіда до світу професій в цілому й до конкретно обраної професії, до свого місця в світі професій. Дослідження особливостей ставлення правоохоронців до своєї професії, проведене за допомогою методики факторів привабливості професії В.О. Ядова, показало, що при загальній орієнтації першокурсників (незалежно від статі) на важливість професії в суспільстві, відповідність професії їх здібностям, характеру, можливість самовдосконалення, соціального визнання та поваги, для юнаків першого курсу більш привабливими є фактори важливості професії в суспільстві (73,9% і 53,3%, $p \leq 0,05$), соціального визнання і поваги завдяки професії (66,7% і 46,7; $p \leq 0,05$), а більш непривабливими – невисока заробітна плата (73,9% і 40,0%; $p \leq 0,01$). В цілому, юнаки-першокурсники більш прискіпливо й суперечливо з точки зору суспільної значущості, матеріальної винагороди та можливостей самовдосконалення оцінюють професію правоохоронця, ніж дівчата-першокурсниці.

Юнаки четвертого курсу в професії правоохоронця також виділяють як більше привабливих, так і більше непривабливих факторів, ніж дівчата. Їх вірогідно більше приваблюють можливості для творчості (37,5% та 20,9%; $p \leq 0,05$), самовдосконалення (47,9% та 30,2%; $p \leq 0,05$), соціального визнання (47,9% і 30,2%; $p \leq 0,05$), комунікацій (83,3% та 67,4%; $p \leq 0,05$) та не приваблює невелика заробітна плата (100% і 86,0%; $p \leq 0,01$) і великий робочий день (91,7% і 74,4%; $p \leq 0,05$).

Жінки-слідчі вірогідно частіше вказують на важливість професії в суспільстві (70,3% і 43,3%; $p \leq 0,05$), а вірогідна більшість працівників слідчих підрозділів чоловічої статі в якості привабливого обирає фактор творчого характеру праці (24,3% і 43,3%; $p \leq 0,05$). Серед непривабливих факторів жінки-слідчі вірогідно

частіше посилаються на фактори перевтоми (100% і 63,3%; $p \leq 0,001$) і відсутності умов для творчості (59,5% і 16,7%; $p \leq 0,01$), а чоловіки – на фактор невеликої заробітної плати (93,3% і 13,5%; $p \leq 0,001$).

Дослідження неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до обраного виду діяльності (малюнковий тест «Я працівник міліції») показало, що частіше за все в групі дівчат-першокурсниць реєструється егоцентричний тип ставлення до себе і до професійної діяльності (36,7%), який свідчить про можливість використання цієї діяльності для вирішення власних проблем. Референтний тип, що відбиває ставлення значущості до себе і професії, займає друге місце за частотою його діагностики й складає 30,0% (табл. 4). В групі курсантів-першокурсників чоловічої статі домінуючим є референтний тип ставлення до професії, який виявлено у 40,6% досліджуваних. Далі за частотою йде невизначений тип (26,1%), який свідчить про нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин.

Щодо курсантів четвертого курсу, то як в групі дівчат, так і в групі юнаків частіше за все діагностується референтний тип ставлення до себе і своєї професійної діяльності (53,5% і 41,7% відповідно), що є позитивним чинником. Друге місце практично в рівних відсотках займають егоцентричний та невизначений типи: 18,6% і 25,6% в групі дівчат та 25,0% і 20,8% - в групі юнаків. Слід зазначити, що відсторонений тип вірогідно більш притаманний юнакам, ніж дівчатам четвертого курсу (12,5% і 2,3%; $p \leq 0,05$).

Найбільш характерними для чоловіків-слідчих є егоцентричний тип ставлення до професії, який реєструється у 40,0% та тип, що відбиває недостатнє розуміння свого місця в обраній професії (33,3%). Причому егоцентричний тип вірогідно частіше діагностується в групі чоловіків (40,0% і 18,9%; $p \leq 0,05$), ніж в групі жінок – працівників слідчих підрозділів, де домінуючими виявилися референтний (32,4%) та невизначений (27,0%) типи.

Таблиця 4

Типи ставлення правоохоронців до обраного виду діяльності та до себе (%)

Типи ставлення	Курсанти 1 курсу		Курсанти 4 курсу		Слідчі РВ	
	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.
Референтний тип	30,0	40,6	53,5	41,7	32,4	16,7
Егоцентричний тип	36,7	23,2	18,6	25,0	18,9*	40,0*
Відсторонений тип	13,3	10,1	2,3*	12,5*	21,6	10,0
Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин	20,0	26,1	25,6	20,8	27,0	33,3

Примітка: * - $p \leq 0,05$ – відмінності між чоловіками та жінками.

Аналіз типів ставлення залежно від етапу професійного становлення правоохоронців показав, що курсанти чоловічої статі частіше вважають себе значущою особистістю в цілому та в обраному виді діяльності (референтний тип:

40,6%; 41,7%), ніж працюючі працівники слідчих підрозділів (16,7%; $p \leq 0,01$), для яких більш характерна егоцентрична позиція в професійній діяльності (23,2%; 25,0% і 40,0%; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$). У жінок визначено наступні тенденції: домінування егоцентричного (36,7%) та референтного (30,0%) типів у першокурсниць, вірогідна перевага егоцентричного типу у курсанток четвертого курсу (53,5%; 30% і 32,4%; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-2} \leq 0,05$) й відсутність чіткої переваги типів ставлень у жінок-слідчих з визначенням у 21,6% з них відстороненого типу, який не є характерним для інших досліджуваних (13,3 і 2,3; $p_{2-3} \leq 0,01$; $p_{1-3} \leq 0,05$).

Більш детальне дослідження неусвідомлених аспектів ставлення до професії та суміжних з нею явищ проводилося за допомогою колірною тесту ставлень Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда. Середні показники рангів кожного із запропонованих в тесті понять наведено у таблиці 5.

Таблиця 5

Показники емоційної привабливості для правоохоронців професійно-значущих явищ ($x \pm \delta$)

Поняття	Курсанти 1 курсу		Курсанти 4 курсу		Слідчі	
	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.
Образ – Я	2,4±0,5	2,7±0,97	2,8±1,0	2,2±1,1	2,95±0,9	3,0±0,7
Моє майбутнє	3,2±0,3	2,9±1,0	2,4±0,7*	3,4±1,2*	3,4±0,8	2,3±0,9
Моя робота	3,6±0,8	3,7±1,1	3,8±0,5	3,7±1,3	4,5±0,8*	3,6±1,1*
Моя сім'я	3,2±1,2	3,1±0,7	2,5±0,9	3,0±0,9	2,7±1,2*	3,7±1,0*
Охорона закону	3,6±1,0	3,7±1,1	2,9±0,6*	3,7±0,6*	4,7±1,0*	4,0±0,7*
Професійний обов'язок	3,6±1,3*	3,0±0,8*	3,5±1,2*	4,3±1,1*	3,9±1,5	3,7±1,2
Престиж	3,2±1,2	3,4±1,2	3,2±1,7	3,2±1,0	3,0±1,6	3,0±1,5
Зв'язки	4,1±1,3	3,7±1,6	3,2±0,8	3,3±0,9	3,7±0,9	4,3±1,1
Гроші	3,6±1,1	3,3±0,8	3,4±0,9*	2,7±0,9*	3,3±1,1	3,7±1,0
Кар'єра	4,0±0,8*	2,9±0,9*	3,0±0,5	3,7±1,1	3,9±0,8	3,3±1,3
Романтика	3,1±1,2	3,3±1,4	3,1±0,8	3,5±1,6	3,3±1,2	3,0±1,9
Авторитет	3,3±1,2	3,6±0,6	3,0±1,0	3,7±1,0	3,0±0,3	3,0±0,7
Влада	4,1±1,2*	3,6±0,9*	3,5±0,9*	4,3±1,1*	4,1±1,6	4,5±1,5
Можливість приносити користь	3,3±1,5	3,3±1,7	3,3±1,4	3,5±1,7	3,1±2,5*	4,3±1,4*

Примітка: * - $p \leq 0,05$ – відмінності між чоловіками та жінками

Було встановлено, що юнаків – першокурсників на відміну від дівчат більш приваблює кар'єра (2,9 і 4,0; $p \leq 0,05$), владні повноваження (3,6 і 4,1; $p \leq 0,05$) професійний обов'язок (3,0 і 3,6; $p \leq 0,05$). Першокурсниці жіночої статі, в свою

чергу, досить негативно ставляться до влади (4,1) та зв'язків (4,2), які асоціюються у них з негативізмом і пасивністю відповідно.

На неусвідомленому рівні ставлення четвертокурсників чоловічої статі до таких професійних явищ як владні повноваження (4,3 і 3,5; $p \leq 0,05$), професійний обов'язок (4,3 і 3,5; $p \leq 0,05$), охорона закону (3,7 і 2,9; $p \leq 0,05$), моє майбутнє (3,4 і 2,4; $p \leq 0,05$) є вірогідно більш негативним, ніж курсанток жіночої статі, а ставлення до грошей – більш позитивним (2,7 і 3,4; відповідно; $p \leq 0,05$). При цьому оцінка курсантами чоловічої статі влади (4,3) та професійного обов'язку (4,3) є найбільш негативною. Ці поняття асоціюються курсантами насамперед з кольорами, які несуть сенсові навантаження захищеності у соціальному плані, емоційного комфорту, зниження тривоги (поняття «професійний обов'язок») і справедливості, рішучості, впевненості, безвідповідальності, напруженості (поняття «влада»), й які на неусвідомленому рівні є непривабливими для юнаків четвертого курсу.

При позитивному сприйнятті й ставленні чоловіків і жінок-слідчих до себе і свого авторитету (2,95 і 3,0; 3,0 і 3,0), ставлення до своєї роботи та охорони закону є досить негативним, більш вираженим у жінок (4,5 і 3,6; $p \leq 0,05$ та 4,7 і 4,0; $p \leq 0,05$ відповідно). Незалежно від статі реєструється негативне ставлення й до влади (4,1 і 4,3). А сім'я (2,7 і 3,7; $p \leq 0,05$) та можливість приносити користь (3,1 і 4,3; $p \leq 0,05$) є емоційно більш привабливими для жінок-правоохоронців.

Можна констатувати факт, що в процесі професійного становлення особистості у жінок відбувається посилення неусвідомленого неприйняття своєї роботи (3,6; 3,8 і 4,5; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$) та охорони закону (3,6; 2,9; 4,7; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$), а у чоловіків – самого себе (2,7; 2,2 і 3,0; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$), влади (3,6; 4,3 і 4,5; $p_{1-2} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$) та можливості приносити користь (3,3; 3,5 і 4,3; $p_{1-3} \leq 0,05$) при формуванні більш позитивного ставлення до авторитету (3,6; 3,0 і 3,0; $p_{2-3} \leq 0,05$; $p_{1-3} \leq 0,05$). В цілому, в групі слідчих реєструється більша кількість понять, до яких на неусвідомленому рівні визначається більш негативне ставлення.

У третьому розділі **«Основні напрямки оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті»** на підставі даних емпіричного дослідження професійного самовизначення правоохоронців на засадах гендерного підходу представлено і охарактеризовано основні напрямки оптимізації цього процесу, а саме: профорієнтаційний, спрямований на свідомий та адекватний вибір професії правоохоронця молодими юнаками та дівчатами; психодіагностичний, спрямований на оцінку особливостей професійного самовизначення працівників за допомогою запропонованого комплексу психодіагностичних методик; психокорекційний, метою якого є формування та розвиток соціально-психологічної зрілості особистості, осмисленості праці, трансформація негативних психологічних аспектів ціннісно-сміслової та мотиваційної сфер особистості; психоконсультаційний, пов'язаний з наданням індивідуальної психологічної допомоги правоохоронцям з метою подолання труднощів професійного самовизначення; психопрофілактичний, спрямований на попередження станів перевтоми, емоційного вигорання, деструктивних форм

поведінки; просвітницький, спрямований на осмислення психологічних чинників професійного самовизначення правоохоронця.

Визначено гендерні особливості процесу оптимізації професійного самовизначення, яке проводиться в межах психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу та узагальнення науково-теоретичних джерел з проблеми професійного самовизначення особистості, в тому числі – працівників ОВС, визначено основні концептуальні підходи до цієї проблеми. Показано, що професійне самовизначення – це пошук і знаходження людиною особистісного сенсу в трудовій діяльності, яка обирається, опановується та вже виконується, а також знаходження сенсу у самому процесі самовизначення. Ядром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням своїх особливостей і можливостей, вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціальної та психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації та самоактуалізації.

Проблема професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті в юридичній психології є ще недостатньо розробленою, й опановується в межах концепції гендерної рівності в ОВС, напрацьовань гендерної психології. Існуючі дослідження показують наявність певних психологічних труднощів у професійному самовизначенні правоохоронців на різних етапах професійного становлення, особливо жінок, які не завжди повною мірою усвідомлюються ними.

2. Дослідження *гендерних особливостей професійної мотивації* показало, що для курсантів і працівників ОВС незалежно від статі найбільш значущим є адекватний тип, що є позитивним чинником. При цьому для жінок-правоохоронців адекватні мотиви вибору професії є більш характерними, ніж для чоловіків. Курсанти жіночої статі більшою мірою, ніж юнаки, орієнтовані при виборі професії на ситуаційні чинники, а першокурсники чоловічої статі виявляють більшу конформність, ніж дівчата. Зі збільшенням *стажу службової діяльності* у працівників ОВС незалежно від статі зменшується значущість компенсаційного та ситуативного типів професійної мотивації, які для курсантів-першокурсників були визначальними. А у чоловіків - правоохоронців знижується й орієнтація на адекватні мотиви професійного вибору, які в групі слідчих хоч і є значущими, але значно менше, ніж у курсантів.

3. Дослідження *цінностей* працівників ОВС дозволило встановити, що практично не визначається відмінностей у цінностях *за гендерною ознакою*: структура цінностей жінок і чоловіків є схожою в межах одного етапу професійного становлення. В той же час реєструються суттєві розбіжності як між жінками з *різним стажем службової діяльності*, так і між чоловіками. Так, чоловіки – слідчі менше

орієнтовані в своїй *реальній поведінці* на універсалізм, конформність та домінування порівняно з курсантами, а жінки, які працюють слідчими, менше, ніж курсантки потребують додаткової емоційної стимуляції та владних повноважень. Те, що у чоловіків в процесі професійного становлення зменшується прагнення до розуміння людей, їх захисту, терпимість до них (цінність «універсалізм»), знижується орієнтація на стримування й попередження дій, які можуть причинити шкоду іншим або не відповідають соціальним очікуванням (цінність «конформність») є, на нашу думку, негативним вектором професійного становлення та самовизначення особистості чоловіків – правоохоронців.

Дослідження *гендерних особливостей життєвих сенсів* правоохоронців показало, що при загальній орієнтації всіх курсантів першого курсу на сенс сім'ї, в системі життєвих сенсів дівчат першого курсу домінують екзистенціальні та комунікативні категорії сенсів, а у юнаків – сенси самореалізації та соціального статусу. Структура життєвих сенсів четвертокурсників не відрізняється в залежності від статі: домінуючими є сенси досягнення соціального статусу та самореалізації, а найменш значущими – когнітивна категорія сенсів, пов'язана з пізнанням життя, себе. Життєві сенси жінок і чоловіків - працівників слідчих підрозділів також мають схожу структуру з домінуючою орієнтацією на сім'ю, дітей і сімейні відносини, більш виражену у жінок.

Зі збільшенням службового стажу у чоловіків збільшується орієнтація на екзистенціальні, комунікативні та гедоністичні життєві сенси, а у жінок зменшується прагнення до розуміння життя й самої себе, що, на нашу думку, є негативним чинником в аспекті професійного та особистісного самовизначення жінок.

4. Професійне самовизначення - це вибіркове ставлення індивіда до світу професій в цілому й до конкретно обраної професії. Дослідження *ставлення* правоохоронців до своєї професії *на свідомому рівні* показало, що реєструється їх загальна орієнтація незалежно від статі та службового стажу на важливість професії в суспільстві, роботу з людьми, відповідність професії їх здібностям, характеру, можливість самовдосконалення і досягнення соціального визнання та поваги. В якості непривабливих факторів відзначаються невелика заробітна плата, наявність перевтоми, недостатня оцінка важливості праці в суспільстві, великий робочий день.

В цілому, курсанти чоловічої статі більш прискіпливо й більш суперечливо оцінюють професію правоохоронця з точки зору її суспільної значущості, матеріальної винагороди та можливостей самовдосконалення, ніж дівчата-курсантки. Для жінок, які вже працюють в ОВС, фактори перевтоми і відсутності можливостей для творчості є вирішальними з точки зору непривабливості у порівнянні з чоловіками, для яких таким фактором є невелика заробітна плата.

Дослідження *неусвідомлених аспектів ставлення працівників міліції до професії*, проведеного за допомогою малюнквого тесту, свідчить про негативні тенденції професійного самовизначення чоловіків, пов'язані з поступовим формуванням у них прагнення до використання професії у власних цілях. У жінок в процесі професійного становлення поступово формується відстороненість від

професії. Показовим є те, що нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин зареєстровано майже у 25% правоохоронців незалежно від статі і службового стажу.

За даними колірною тесту ставлень, юнаків – першокурсників на відміну від дівчат, більш приваблює кар'єра, владні повноваження, професійний обов'язок, чого не можна сказати про юнаків четвертого курсу, які до цих явищ, а також до свого майбутнього і охорони закону ставляться гірше, ніж дівчата. При позитивному ставленні чоловіків і жінок до себе і свого авторитету, неусвідомлене ставлення до своєї роботи та охорони закону є досить негативним, більш вираженим у жінок. Незалежно від статі реєструється негативне ставлення й до влади. А сім'я та можливість приносити користь є емоційно більш привабливими для жінок-правоохоронців.

Дослідження неусвідомлених аспектів ставлення жінок дозволило констатувати, що найбільш приймають свою професію і спряжені з нею охорону закону, кар'єру, владу й своє майбутнє курсантки випускного четвертого курсу. Ставлення першокурсниць до цих понять є більш-менш нейтральним. А жінки – слідчі виявляють найбільш негативне ставлення як до своєї роботи, так і до охорони закону. Курсантів першого курсу чоловічої статі найбільш приваблюють кар'єра, влада та можливість приносити користь, курсантів четвертого курсу – гроші, а слідчих – авторитет.

Таким чином, виявлено проблемні у психологічному плані особливості професійного самовизначення правоохоронців, які є специфічними у жінок і чоловіків.

5. Результати дослідження особливостей професійного самовизначення працівників ОВС дозволяють психологічно грамотно, обґрунтовано та диференційовано (залежно від гендерної ознаки та етапу професійного становлення) підходити до оптимізації професійного самовизначення курсантів та працівників ОВС.

Пропонуються такі напрямки оптимізації професійного самовизначення особистості курсантів та працівників ОВС в межах соціально-психологічного забезпечення їх навчальної та службової діяльності: профорієнтаційний, спрямований на свідомий та адекватний вибір професії правоохоронця молодими юнаками та дівчатами; психодіагностичний, спрямований на оцінку особливостей професійного самовизначення працівників за допомогою запропонованого комплексу психодіагностичних методик; психокорекційний, метою якого є формування та розвиток соціально-психологічної зрілості особистості, осмисленості праці, трансформація негативних психологічних аспектів ціннісно-сміслової та мотиваційної сфер особистості; психоконсультаційний, пов'язаний з наданням індивідуальної психологічної допомоги правоохоронцям з метою подолання труднощів професійного самовизначення; психопрофілактичний, спрямований на попередження станів перевтоми, емоційного вигорання, девіантних форм поведінки;

просвітницький, спрямований на осмислення психологічних чинників професійного самовизначення правоохоронця.

У *перспективі* одним із головних напрямків вирішення досліджуваної проблеми має бути розробка психокорекційних програм щодо оптимізації професійного самовизначення особистості курсантів та працівників ОВС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Кондратова А.В. Аналітичний погляд на проблему професійного самовизначення правоохоронців / А.В. Кондратова // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Харків: УЦЗУ, 2010. – С. 191-199.
2. Кондратова А.В. Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості / А.В. Кондратова, Л.М. Балабанова // Право і безпека: науковий журнал. – Харків: ХНУВС, 2010. - № 1 (33). – С. 179-185.
3. Нежута А.В. Психологічні особливості професійної мотивації правоохоронців в гендерному аспекті в залежності від стажу службової діяльності / А.В. Нежута // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Психологія. – Харків: ХНУ, 2011. – Вип. 48, № 985. – С. 107-110.
4. Нежута А.В. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій працівників ОВС з різним стажем службової діяльності в гендерному аспекті / А.В. Нежута // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2012. – Вип. 42. Частина II. – С. 106-114.
5. Кондратова А.В. Психологічні особливості формування готовності курсантів ХНУВС до виконання професійних обов'язків / А.В. Кондратова // Матеріали II науково-практичної конференції «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти». – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 103-105.
6. Кондратова А.В. Формування сенсево-життєвих орієнтацій курсантів ХНУВС за допомогою психологічних тренінгів для оптимізації професійного самовизначення / А.В.Кондратова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні технології в екстремальних видах діяльності». – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 137-138.
7. Нежута А.В. Формування психологічної підготовки правоохоронців до забезпечення громадського порядку під час проведення спортивних заходів / А.В. Нежута // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році». – Х.: АВВ МВС України, 2010. – С. 199-201.
8. Нежута А.В. Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх правоохоронців / А.В. Нежута // Матеріали науково-практичної конференції

- «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України». – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 145-148.
9. Нежута А.В. Психологические особенности профессиональной мотивации будущих сотрудников милиции Украины / А.В. Нежута // Матеріали ІІІ науково-практичної конференції «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 128-130.
 10. Нежута А.В. Психологічні особливості професійної діяльності слідчого в екстремальних умовах / А.В. Нежута // Матеріали Третьої Всеармійської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях». – К.: НУОУ, 2011. – С. 220-222.
 11. Нежута А.В. Вплив професійної адаптації на виконання професійних обов'язків працівників ОВС / А.В. Нежута // Збірник наукових статей матеріалів І Міжвузівської науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі». – Х.: ХНПУ; ХОГОКЗ, 2011. – С. 184-186.
 12. Нежута А.В. Гендерні особливості ціннісних орієнтацій слідчих / А.В. Нежута // Матеріали «круглого столу» «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України». – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 371-375.

АНОТАЦІЯ

Нежута А.В. Психологічні особливості професійного самовизначення правоохоронців на засадах гендерного підходу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2012.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми професійного самовизначення правоохоронців на засадах гендерного підходу. Висвітлено стан проблеми професійного самовизначення в сучасній науковій літературі, з'ясовано структуру, типи, рівні, фактори та кризи професійного самовизначення, проаналізовано сучасні наукові напрацювання щодо професійного становлення правоохоронців в гендерному аспекті.

Досліджено гендерні особливості професійного самовизначення правоохоронців на різних етапах їх професійного становлення (курсанти першого та четвертого курсів, слідчі з професійним стажем до 3-х років), проведено на засадах гендерного підходу аналіз мотиваційного, ціннісно-сміслового компонентів професійного самовизначення правоохоронців, а також системи їх ставлень до професії та суміжних правових та загальнолюдських явищ.

Розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті.

Ключові слова: професійне самовизначення, мотиваційний та ціннісно-смісловий компоненти професійного самовизначення, система ставлень, правоохоронці, курсанти, слідчі, гендерний підхід.

АННОТАЦИЯ

Нежуга А.В. Психологические особенности профессионального самоопределения правоохранителей на принципах гендерного подхода.– На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 - юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2012.

Диссертация посвящена исследованию проблемы профессионального самоопределения правоохранителей на принципах гендерного подхода. Проведен теоретический анализ проблемы профессионального самоопределения в современной психологической литературе, охарактеризована структура, типы, уровни, факторы и кризисы профессионального самоопределения, проанализированы современные научные наработки относительно профессионального становления правоохранителей в гендерном аспекте.

В рамках эмпирического исследования, которое проводилось на принципах гендерного подхода путем изучения особенностей мотивационного, ценностно-смыслового компонентов профессионального самоопределения, системы отношений правоохранителей (следователей) на разных этапах их профессионального становления, было показано, что имеются существенные различия между мужчинами и женщинами по каждому из изучаемых параметров. Установлено, что при общей ориентации курсантов и следователей на адекватные мотивы выбора профессии, последние имеют тенденцию к снижению их значимости у мужчин с увеличением стажа службы. Структура ценностей правоохранителей одной возрастной группы практически не различается по гендерному признаку, но имеет существенные отличия в зависимости от этапа профессионального становления личности: у мужчин в процессе профессионализации снижается значимость ценностей универсализма, доминирования и конформности, у женщин – властных полномочий и дополнительной эмоциональной стимуляции. В процессе профессионального становления для мужчин нарастает значимость экзистенциальных, коммуникативных и гедонистических жизненных смыслов. Женщины-следователи в меньшей мере, чем курсантки, стремятся к пониманию жизни и самой себя (категория когнитивных смыслов).

Зарегистрированы противоречиво-негативные тенденции в отношении к своей профессии у мужчин, связанные с постепенным формированием не достаточно осознаваемого стремления к использованию профессии в своих личных целях на фоне низкой оценки ими заработной платы, противоречивой оценки общественной значимости профессии и возможностей для самосовершенствования. У женщин в процессе профессионального становления развивается своего рода отстраненность от профессии на фоне отмечаемых ими состояний переутомления и отсутствия возможностей для творчества, происходит переориентация на семью и семейные ценности, возможность приносить пользу.

Разработаны практические рекомендации по оптимизации профессионального самоопределения правоохранителей в гендерном аспекте, выделены и охарактеризованы основные направления этого процесса (профориентационное, психодиагностическое, психокоррекционное, психопрофилактическое, просветительское), которые реализуются в рамках психологического обеспечения оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел и учебно-воспитательного процесса в учебных заведениях МВД Украины.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивационный и ценностно-смысловой компоненты профессионального самоопределения, система отношений, правоохранители, курсанты, следователи, гендерный подход.

SUMMARY

Nezhuta A.V. Psychological peculiarities of professional self-determination of lawmen on the basis of gender approach. – As a manuscript

Dissertation for Candidate degree in Psychological Sciences in speciality: 19.00.06 – Legal psychology. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2012.

The dissertation is devoted to studying the problem of professional self-determination of lawmen on the basis of gender approach. The study covers the state of the professional self-determination problem in modern scientific literature, the structure, types, levels, factors and crises of professional self-determination and the analysis of modern researches on professional formation of lawmen from the gender standpoint.

The research deals with gender peculiarities of professional self-determination of lawmen on different stages of their professional formation (first-year students, fourth-year graduating students and legal investigators with under three-year record of service), the analysis of motivational and value components of professional self-determination of lawmen as well as a system of their attitudes to the profession and the closely-related legal and universal phenomena.

The author gives practical advice how to optimize professional self-determination of lawmen from the gender aspect.

Key words: professional self-determination, motivational and value components of professional self-determination, a system of attitudes, lawmen, students, legal investigators, gender approach.